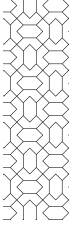

CITATION

Akdağ, Eyyup. "The Rushdiye Schools and Kazancızâde Emîn Edîb's Course Book for Hadis Methodology *Tuhfe-i Hulûsiyye fi Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*" *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 10, 10 (2016/10) pp. 51-76.

Rüştiye Okulları ve Kazancızâde Emîn Edîb'in *Tuhfe-i Hulûsiyye fi Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye* Adlı Hadis Usulü Ders Kitabı

The Rushdiye Schools and Kazancızâde Emîn Edîb's Course Book for Hadis Methodology *Tuhfe-i Hulûsiyye fi Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*

Eyyup AKDAĞ

Yrd. Doç. Dr.

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı

Özet

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından ilmi kurumların yenilediği bir zamanı ifade eder. Devletin kuruluşunda temelleri atılan ve bu zamana kadar gelen ilmi müesseseler gözden düşmüş, onun yerine Avrupa'yı örnek alan ilmi teşkilatlar gündeme gelmiştir. Bu dönemde Batılı tarzda teşkilatlanmış eğitim kurumlarından birisi "Rüştiye okulları"dır. Bu okullar, Osmanlı'nın son döneminde hızlı bir şekilde yayılmış, devletin kalkınmasında yeni umut olmuştur. Bu okullarla ilgili farklı zamanlarda düzenlemeler yapılmış, yeni müfredat programları hazırlanmıştır. Ülke geneline yayılan rüştiyelerin, hem bu okulların alt basamağını oluşturan ibtidâî lerin, hem de üst basamağını oluşturan idâdîlerin, ders müfredatına baktığımızda, hadis öğretimiyle ilgili bir derse rastlanmamaktadır. Bu durum genel olarak rüştiye okullarında hadis eğitiminin eksikliğini göstermektedir. Hadis öğretimi açısından müfredattaki bu eksiklik bazı teşebbüslerle giderilmeye çalışılmıştır. Tespit ettiğimiz bir eser bu eksikliği gidermek için ilk teşebbüs konumundadır. Hadis usulüne ait bu eser, Sivas Askerî Rüştiye'si Farisi muallimi, Kazancızâde Emîn Edîb'e aittir. Bu çalışmada Emîn Edîb'e ait bu eser tanıtıldığı gibi Osmanlı'nın maârif yapılanması ve rüştiye okullarıyla ilgili genel bilgi de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Osmanlı, Rüştiye okulları, hadis, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, Kazancızâde Emîn Edîb.

Abstract

19 th century for the Ottoman state is referred as a period to reorganize the traditional education system. In that era, the traditional institutions (Madrasa) lost their power and European educational institutions (maktap) gained popularity instead. One of the educational institutions that organized in this period was the Rushdiye schools (secondary schools). These new schools quickly spread around the country and they were seen as a new hope for the state's development. Multiple arrangements were made at different times for these schools and new curriculum programs were prepared for the schools. Rushdiye schools consisted of two stages: ibtidâî schools for the primary grade and idâdî schools for the higher stage. When we look at the curriculum of both grades, we are not able to see any course for hadith teaching. This shows the lack of hadith teaching in Rushdiye schools. There were attempts to cover such shortcomings through some initiatives. A work we have identified is the first attempt to fill this gap in hadith teaching. Above mentioned work is a Hadith method work which belongs to Kazancızâde Emin Edib, who was a Persian teacher of Sivas Military Rushdiye. This study introduces this Emin Edib's work. General information on Ottoman's schooling system and Rushdiye Schools is also briefly presented.

Keywords: Education, Ottoman, Rushdiye schools, hadith, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, Kazancızâde Emîn Edîb.

KAYNAKÇA

Akdağ, Eyyup, "Rüştiye Okulları ve Kazancızâde Emîn Edîb'in *Tuhfe-i Hulûsiyye fi Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye* Adlı Hadis Usulü Ders Kitabı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 10 (2016/10) ss. 51-76. Geliş T. 11/10/2016, Kabul T. 08/12/2016.

GİRİŞ

Osmanlılar, devletin kuruluşunda kendilerinden önceki İslam devletlerinin ilmî teşkilat ve müesseselerinden geniş ölçüde yararlanmışlardır. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklular zamanında çeşitli şehirlerde bugünkü mahiyette üniversite düzeyinde inşa edilen medreseleri örnek olarak kendi medreselerini kurdular. Osmanlı döneminde bilinen ilk medrese, Sultan Orhan Gazi tarafından 1330'da devletin merkezi İznik'te kurulmuştur. Buraya ilk müderris olarak ise sûfi Dâvûd-i Kayserî (ö. 1350) tayin edilmiştir. İznik medresesinden sonra Osmanlı topraklarında medreseler hızla yayılmıştır. 16. asrın sonlarına doğru sadece İstanbul suru dâhilinde elliden fazla medrese bulunduğu gibi sur haricinde de pek çok medrese vardır. Osmanlıda medreseler kendi arasında sınıflandırılmış, umumi medreseler dışında darülhadis, darüttıp, darülhendese... gibi ihtisas medreseleri kanalıyla eğitim ve öğretim faaliyetleri devam etmiştir.¹ Osmanlı eğitim kurumları içinde medreseler dışında saray okulu olarak kabul edilen "Enderun okulları" da göze çarpmaktadır.²

Osmanlı Devleti'nin gerek ilmî sahada gerekse idari sahada görevli yetiştirme kaynağı olan medreseler,³ 16. yüzyılın sonlarına doğru akli ilimleri dışlayan müfredattaki değişiklikler, müderrislik kanununa aykırı davranışlar ve çağa ayak uyduramayan eğitim ve öğretim sistemi yüzünden tedrici olarak bozulmanın içine girmiştir. Farklı zamanlarda Osmanlı idaresinin bazı ıslahat girişimlerine rağmen bu ilmiye teşkilatı Sultan II. Mahmut (1808-1839) devrine kadar gelmiştir.⁴

Sultan II. Mahmut döneminde, eski eğitim ve öğretim sisteminin yetersizliği ve yapılması gerekenler konusunda çalışmalar yapılmıştır.

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1988, s. 1-20; Ümit Kılıç, "İlmiye Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, ed. Tufan Gündüz, Grafiker yay., Ankara 2012, s. 273-287; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müessesleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Sanat ve Kültür Araştırmalar Merkezi, İstanbul 1998, II, 232-242; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1939, I, 121-142.

² Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Rüşdiye Mektepleri*, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011, s. 5.

³ Süleyman Tenğer, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2005, s. 1.

⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 67; İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müessesleri", II, 248; Kılıç, "İlmiye Teşkilatı", s. 312-313.

Bu dönemde maârif sisteminin bir bütün olduğu ifade edilmiş yeni bir teşkilatlanmayla ilk, orta ve yüksek dereceli okulların kurulması ve aralarında bir uyum sağlanmasının gerekliliği vurgulanmıştır.⁵ Bir fermanla ilköğretimin mecburi olduğu ilan edilmiş ve 1832 senesinde ilk kez, enderun talebesinden Avrupa'ya eğitim tahsili için öğrenciler gönderilmiştir.⁶ Maârif açısından bu dönemin en önemli kararı, gerek mektep gerekse medrese olsun şeyhülislamlık makamına bağlı olan tüm eğitim kurumlarının;⁷ memleketin ziraat, bayındırlık, sanayi, sanat ve her türlü fenniyle ilgilenmek üzere 1838'de kurulan "Meclis-i Umûr-ı Nâfia"ya bağlanmasıdır. Eğitim teşkilatının, şeyhülislamlık makamından ayrılarak bu kuruluşa bağlanması, medrese dışında yeni bir eğitim ve öğretim sisteminin gelmesinin habercisiydi.⁸

Sultan II. Mahmut zamanında başlayan eğitimin ıslah çalışmaları, kendisinden sonra tahta vâris olan Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde de devam etmiştir.⁹ Bu dönemde eğitim işleriyle ilgilenmek üzere 1846 yılında "Meclis-i Maârif-i Umûmiyye" adıyla bir meclis kurulmuştur. Bu meclis, ülkenin tüm eğitim işlerinin görüşülüp karar alındığı bir kuruluş hüviyetinde idi. Daha sonra bu meclis 1857 yılında, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti"ne dönüştürülmüştür. Bu dönüşümle eğitim teşkilatı bakanlık düzeyinde örgütlenme özelliğine sahip olmuştur.¹⁰

Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemine gelindiğinde eğitim alanında Batıyı örnek alan ıslah hareketleri, Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülmecid'in iktidarları devrinde olduğu gibi aynen devam etmiştir. Bu dönemde "Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi" yayımlanmıştır. 1869 senesinde yayınlanan bu nizamnâme, Osmanlı maârif

⁵ Muhammed Ali Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüşdiye Mekteplerinde Ahlak Eğitimi ve Öğretimi*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2014, s. 60.

⁶ Sadrettin Celâl Antel, *Tanzimat Maarifi* Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 4; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1947, V, 163,166; Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1966, XI, 281-282.

⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 173-184.

⁸ Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2010, s. 123.

⁹ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 61.

¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, 170; Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, XII, 110; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 31-40.

tarihinin en önemli nizamnâmesi kabul edilmektedir. Bu nizamnâme ile o günkü iktidar, maârifî bir devlet işi, bir umumi hizmet olarak düşünülmüş ve o tarihe kadar parça parça yapılan maârif teşkilatının ıslahatını bir bütün olarak kabul etmiştir.¹¹ Ayrıca bu nizamnâme ile belli yaşlardaki kız ve erkek öğrencilerin sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu ile ders müfredatı konusunda yenilikler getirilmiştir.¹²

Nizamnâmede sıbyan mektepleri ile ilgili alınan kararların uygulanmasına 25 Nisan 1870 tarihinde “Meclis-i Kebire-i Maârif” tarafından okullarda okutulacak kitaplarla ilgili 35 maddelik “Telif ve Tercüme Nizamnâmesi” ile başlanmıştır. Bu nizamnâme ile okullarda okutulacak kitapların öğrencilerin seviyesine uygun ve ilgisini çekecek şekilde mümkün mertebede açık ve sade bir dil ile yazılması kararlaştırılmıştır.¹³

1869 Maârif Nizamnâmesi ile gündeme gelen eğitimin ilk basamağını oluşturan “ibtidâî” ismiyle adlandırılan okullardan ilki İstanbul’da açılmıştır.¹⁴ Ayrıca bu nizamnâme, orta öğretimin üst basamağını oluşturmak üzere okullar açmayı öngörmüş ve bunlara da “Sultanî” denmiştir.¹⁵ Osmanlı Devleti’nin eğitim kurumlarını genel hatlarıyla bu şekilde ortaya koyduktan sonra rüştiye ve askerî Rüştiye okullarına geçebiliriz.

1. RÜŞTİYE OKULLARI

Osmanlı’nın son döneminde okullar ibtidâî, rüşdi, idâdî ve sultanî şeklinde aşağıdan yukarıya doğru bir mertebe içinde idi.¹⁶ Rüştiye okullarının kuruluş temeli Sultan II. Mahmut’un 1824 tarihli “Tâlîm-i Sıbyan” adlı talimatnâmesine dayanmaktadır. Talimatnâme, ilköğretimde yapılan ilk reform girişimi niteliğindedir.¹⁷ Bu talimatnâmeden sonra Şubat 1839 tarihinde, sıbyan mekteplerinin üstünde olmak üzere rüştiye okullarının kurulması kararlaştırıldı.¹⁸

¹¹ Antel, *Tanzimat Maarifi*, s. 9.

¹² Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 201-202; Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 63; Doğanay, *Tanzimât’tan Cumhuriyete*, s. 6.

¹³ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 64-65.

¹⁴ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 65-66.

¹⁵ Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi*, s. 2.

¹⁶ Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi*, s. 2.

¹⁷ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 59.

¹⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, 172; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 26.

1839 Fermanı'nda rüştiye mektepleri ile ilgili bazı kararlar alınmasına rağmen, okulların durumu ve yeri 1 Mart 1845 tarihinde toplanan "Meclis-i Maârif-i Muvakkat" tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Bu meclis, rüştiyelere, sıbyan okullarının üstünde, darülfünuna talebe yetiştiren orta dereceli okul hüviyetini vermiştir.¹⁹

1839 tarihinde kuruluş temelleri atılan rüştiye mekteplerinin ilki 1847 yılında Kemal Efendi'nin çabasıyla İstanbul Davud Paşa mektebinde açılmıştır. Bir yıl sonra rüştiye mekteplerinin sayısı beşe çıkmıştır.²⁰ 1847 yılından sonra rüştiye mekteplerinin sayısında hızlı bir artış olduğu görülmektedir. 1852 yılına gelindiğinde İstanbul'da rüştiyelerin sayısı 10'a, 1853 tarihinde de bu sayı büyük merkezleri kapsar şekilde 25'e ulaşmıştır.²¹

Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemine gelindiğinde rüştiye okullarının ülke genelinde yaygınlaştırıldığı görülmektedir. 1860 yılında merkezi yerlerde 57 adet rüştiye okulu varken bu sayı 1874'te 386'yı bulmuştur.²² Sayısı hızla artan rüştiye okullarına 1869 "Maârif-i Umûmiye Nizamanâmesi"nde düzenlemeler getirilmiştir. Bu nizamnâme ile rüştiye okullarının nerelerde açılacağı, masraflarının nereden karşılanacağı, binalarının ne tür bir plana göre yapılacağı, öğrenci sayısına göre ne kadar öğretmen istihdam edileceği, okullarda görevli personelin ne kadar maaş alacakları... gibi temel konular karara bağlanmıştır.²³ 1876 yılında 425 olan rüştiye okullarının sayısı,²⁴ Sultan II. Abdulhamid'in iktidarının son yıllarına gelindiğinde bu sayı 74'ü kız okulu olmak üzere toplamda 619'a ulaşmıştır.²⁵

Kız rüştiye okullarının açılma tarihi ise 1858'e dayanmaktadır. Bu

¹⁹ Antel, *Tanzimat Maarifi*, s. 6; Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 75; Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi*, s. 18; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 28-31.

²⁰ Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 119-120; Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 76; Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi*, s. 22; Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 29; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, III, 737.

²¹ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 76; Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 75; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 125-126.

²² Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 200; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 142.

²³ Antel, *Tanzimat Maarifi*, s. 11-16. Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, 78-79; Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi*, s. 33.

²⁴ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 79-80; Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi*, s. 35, 45.

²⁵ Yazıbaşı, *II. Meşrutiyet Dönemi*, s. 81.

tarikte İstanbul Sultanahmet'te "Cevri Usta İnas Rüştüyesi" isminde ilk kız rüştiye okulu açılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde kızlar için ilk kez bir orta öğretim müessesesi açılmış oldu.²⁶ 1906-1907 senesine gelindiğinde ülkede kız rüştiye okulları sayısı 85'i bulmuşken bu sayı, ülkenin zor şartlarına rağmen 1918'de 116'ya yükselmiştir.²⁷

1847 yılında, ilk İstanbul'da açılan ve daha sonra yaygınlaşan rüştiye okullarının öğretmen ihtiyacı başlangıçta medrese mezunlarının öğretmen yapılmasıyla giderilmiştir.²⁸ Bu tarihten bir yıl sonra 16 Mart 1848 tarihinde rüştiye okullarının öğretmen ihtiyacını darülmualimîn ve darülmualimât okullarından karşılamak üzere Fatih civarında Mekkizâde merhumun kabri bitişinde bir bina inşa edilerek darülmualimînin resmî açılışı yapılmıştır.²⁹ 14 Ağustos 1850 yılında da Ahmed Cevdet Paşa bu okulun müdürlüğüne getirilmiştir. 1851'de okul müdürü Cevdet Paşa bir nizamnâme hazırlamış ve bu nizamnâme ile nitelikli öğretmen yetiştirme işini kuralları belli bazı esaslara bağlamaya çalışmıştır.³⁰

1.1. Askerî Rüştiyeler

Askerî rüştiye okulları, askerî idâdî okullarına öğrenci yetiştirmek amacıyla kurulmuş ilk kademe askerî okullardır.³¹ Bu okulların kuruluş temelleri 1864'te açılan "Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye" adlı eğitim kurumunun kaldırılmasına dayanmaktadır. Bu kurumun kaldırılmasıyla yerine askerî rüştiye okulları 1875 tarihinde kurulmuştur.³² Bazı kaynaklarda askerî rüştiyelerin ilk kuruluş tarihi 1845 yılına kadar götürülmektedir.³³

Her askerî rüştiyenin müdürü, kolağası rütbesinde bir subaydı.³⁴

²⁶ Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 153.

²⁷ Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 168.

²⁸ Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi*, s. 77.

²⁹ Tenger, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi*, s. 79-91; Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 30; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 68.

³⁰ Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 240; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 70.

³¹ Selâhattin Karatamu, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi yay., Ankara 1971, III, 415.

³² Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, III, 742; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 173; Esmâ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askerî Rüşdiyeler* Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008, s. 59.

³³ Karatamu, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, III, 415.

³⁴ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 114; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 178.

Bu okulların öğretim kadrosu içerisinde, asker öğretmenlerin yanı sıra sivil öğretmenlerde yer almaktadır.³⁵ Arapça, Farsça, İmla ve Hüsn-i hat ders hocaları çoğunlukla sivil öğretmenlerden karşılanırdı.³⁶ Askerî rüştiyelerin ilk açıldığı yıllarda eğitim dört yıllık olarak verilirken, 1892 yılı itibari ile İstanbul'daki askerî rüştiyelerde eğitim süresi üç yıla indirilmiştir. Taşra da bulunan okullar ise üç yıllık eğitime 1898 yılında geçmiştir.³⁷

Askerî rüştiyeler ile sivil rüştiyelerin ders programları karşılaştırıldığında, askerî rüştiyelerin müfredatlarında Türkçeye, sivil rüştiyelere göre daha fazla ağırlık verildiği, yabancı dilin iki yıl erken başlatıldığı, Fransızca yazı ve beden eğitiminin ders olarak programa dâhil edildiği, resim dersleri için de okulda ayrı bir atölye oluşturulduğu görülmektedir. Sivil rüştiyelerin müfredatında ise, Arapça ve Kur'ân'ı Kerim'in usulüne göre okutulduğu derslere, hem ders saati olarak hem de ders önceliği olarak daha fazla önem verilmiştir.³⁸

Askerî rüştiyeden mezun olan öğrencilerin askerî idâdîlere girme mecburiyeti yoktur. Mezun olan bazı öğrenciler hayata atılıyor, bazıları mülkî idâdîlere bazıları da memuriyete giriyorlardı. Ancak yine de mezun olan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu askerlik mesleğini seçiyorlardı.³⁹

Osmanlı Devleti'nin son döneminde maârif alanında önemli bir yer işgal eden askerî rüştiyelerin de içinde bulunduğu rüştiye okulları, Birinci Dünya Harbi sonunda itilaf devletleri orduları başkomutanı tarafından kapatılmıştır.⁴⁰ Bazı akademik çalışmalarda ise askerî rüştiyelerin 1912-1913 tarihli Balkan Savaşı sırasında eğitim hizmetini noktaladığı belirtilmektedir.⁴¹ Ancak şu kesin ki Birinci Dünya Harbi sonunda ve İstiklal Harbi'nin başında ne İstanbul'da ne Anadolu'da bir orta veya lise derecesinde askerî okul kalmamıştır.⁴²

³⁵ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 114-115.

³⁶ Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiyye Mektepleri*, I 178.

³⁷ Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiyye Mektepleri*, I, 175; Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 115.

³⁸ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 119.

³⁹ Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiyye Mektepleri*, I, 179.

⁴⁰ Karatamu, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, III, 417.

⁴¹ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 120-121.

⁴² Karatamu, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, III, 417.

1.2. Sivas Askerî Rüştiyesi

Sivas Askerî Rüştiyesi, ileriki bölümlerde tanıtacağımız hadis usulüne ait eserin bu okulun öğrencileri için telif edilmesi ve eserin sahibinin bu okulun muallimi olması açısından önem arz etmektedir. Bu okulu tanıtmaya geçmeden önce Sivas'ta bulunan rüştiye okulları hakkında genel bir bilgi vermek faydalı olacaktır. 1866'da Sivas'ta 2 rüştiye okulu görülürken, 1867'de bu sayı 3'e yükselmiş, 1873 yılında ise 5 muallim-i evvel, 4 muallim-i sanii 9 rüştiye okuluna ulaşmıştır.⁴³ Bu dokuz okul, sadece Sivas il merkezinde değil Amasya, Vezirköprü ve Tokat'ı içine alan geniş bir bölgenin merkezî yerlerinde inşa edilen okullardır.⁴⁴ 1895 yılına gelindiğinde 1 kız ve 18 erkek olmak üzere toplam 19 rüştiye okulu Sivas bölgesinde mevcuttur.⁴⁵ 1904'te bu sayı 22'ye ulaşmaktadır.⁴⁶

Sivas Askerî Rüştiyesi'nin 1875 yılında öğrenci sayısı 202'yi bulmuştur.⁴⁷ 1888 yılına gelindiğinde bütün sınıflarda Müslüman öğrenci sayısı 280, gayr-i müslim öğrenci sayısı ise 9 olmak üzere toplam 289'dur.⁴⁸ 1890 yılına gelindiğinde ise öğrenci sayısında azalma dikkati çekmektedir. Bu senenin salname kaydına göre dört senenin toplam öğrenci sayısı müslim 249 gayr-i müslim 6 olmak üzere toplam 255'dir.⁴⁹

Kazancızâde Emîn Edîb'in görev yaptığı Sivas Askerî Rüştiyesi; giriş, birinci ve ikinci kattan oluşan üç katlı bir yapıdır.⁵⁰ Giriş katı mülkî (sivil) rüştiyesi olarak kullanılırken diğer katlar askerî rüştiye olarak kullanılmıştır.⁵¹ Sivil ve askerî rüştiyenin aynı binada yer alması askerî rüştiye okullarında sadece bu yapıya özgüdür. Dönemin maârif teşkilatının karşı karşıya olduğu mali sıkıntılar, askerî ve mülkî rüştiyenin aynı binada yer almasının nedenleri arasında gösterilebilir. Okul; dört derslane, bir resimhane, beş oda ve bir salondan

⁴³ Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 175-176.

⁴⁴ Bkz. Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 177; Fikri Karaman, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas* İstanbul 2001, s. 115.

⁴⁵ Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 178.

⁴⁶ Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 178.

⁴⁷ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilâyet-i Sivas*, Buruciye yay., Sivas 2011, II, 115.

⁴⁸ Yücel, *Salname-i Vilâyet-i Sivas*, III, 265.

⁴⁹ Yücel, *Salname-i Vilâyet-i Sivas*, III, 308.

⁵⁰ Bkz. Ek: 1.

⁵¹ Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 203,423.

oluşmaktadır.⁵² Sivas merkezdeki Çatalpınar mahallesinde bulunan okulun önünde geniş bir bahçe bulunmaktadır.⁵³

1.3. Rüştiyelerde Ders Programı

Rüştiye okullarının dört seneye yayılan ders programlarına baktığımızda Arapça, Farsça, Fransızca, Türkçe, hesap, tarih, coğrafya, ilm-i hâl, Kur'ân'ı Kerîm, imla, ahlak, fen bilgisi, resim, müzik, sağlık bilgisi... gibi dersleri gördüğümüz hâlde, okutulan dersler içinde hadis dersiyile ilgili bir kayıt görülmemektedir.⁵⁴ Benzer dersleri gören askerî rüştiyelerin ders müfredatında da aynı şekilde hadis dersi yer almamaktadır.⁵⁵

Rüştiye okullarının müfredatında hadis dersi yer almadığı gibi rüştiyelerin bir alt kademesini oluşturan ibtidâî mekteplerin müfredatında da hadis dersi yoktur.⁵⁶ Rüştiye okullarının öğretmen ihtiyacını karşılayan darülmualimîn okullarının ders programında akaid, mantık, Farsça, hesap, cebir, ziraat, mevâlid, coğrafya, tarih gibi dersler olmasına rağmen bu yüksek okullarda da hadisle ilgili bir ders göze çarpmamaktadır.⁵⁷

Sivas Askerî Rüştiyesi'nin 1898-1903 tarihleri arasında bulunan ders müfredatına baktığımızda da hadis dersi yer almadığı görülmektedir.⁵⁸ Sonuç olarak söylemek gerekirse rüştiye okullarının, ilk basamağı ibtidâîden başlamak kaydıyla darülmualimîne kadar hiçbir basamağında müfredatta hadisle ilgili bir ders yer almamaktadır.

2. TUHFE-İ HULÛSİYYE FÎ USÛLİ'L-EHÂDİSİ'N-NEBEVİYYE

Araştırmamızın bu kısmında *Tuhfe-i Hulûsiyye fî Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*'nin çevriyazımı ile bu eserin müellifi hakkında bilgi verilecektir.

⁵² Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 201.

⁵³ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 201-203.

⁵⁴ Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, II, 257-273; Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 248-333; Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 266.

⁵⁵ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, III, 743; Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 115; Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, II, 276-282.

⁵⁶ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, III, 735.

⁵⁷ Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, I, 82-83.

⁵⁸ Parmaksız, II. Abdülhamid Dönemi, s. 202.

2.1. Eser ve Yazarı Hakkında Genel Bilgi

Sivas Askerî Rüştiyesi'nde okutulmak üzere hadis usulü alanında ders kitabı yazan Kazancızâde Emîn Edîb (ö. 1919) Sivas'ın yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biridir. Müntesibi olduğu Kazğancızâde/Kazancızâde ailesinin kökleri Buhara'ya dayanmaktadır. Emîn Edîb umumi icazete sahip çok yönlü bir âlimdir. İcazetini hocası Abdullâh Hilmî Kırîmî'den (ö. 1888) almıştır.⁵⁹

Kazancızâde Emîn Edîb, hayatı boyunca Sivas Askerî Rüştiyesi'nde muallim, Sivas Hukuk ve Ceza Dairesi'nde âza ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebus olmak üzere üç ayrı resmî görevde bulunmuştur. 1888 tarihinde Sivas Askerî Rüştiye'de ilk resmî görevi olan Farsça öğretmenlik görevine başlamış ve bu görevi 1907 yılına kadar sürdürmüştür.⁶⁰ Sivas Askerî Rüştiyesi'nde okutulmak üzere hazırladığı *Tuhfe-i Hulûsiyye* adlı hadis usulü eserini de görevli olduğu sürede tamamlamıştır.

İlmî yönünün yanı sıra tasavvufî yönü de olan Emîn Edîb, Nakşibendî şeyhidir. İntisabı, Şeyh Muhammed Kemâhî (Hacı Şâkir Efendi) (ö. 1896), Mehmed Rüşdî Efendi (ö. 1869), Hayyât Muhammed Vehbî (ö. 1848) ve Abdullâh el-Mekkî (ö. 1852) kanalıyla Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye (ö. 1827) ulaşmaktadır.⁶¹

Sivas Askerî Rüştiyesi'nde okutulmak üzere Emîn Edîb tarafından kaleme alınan *Tuhfe-i Hulûsiyye fî Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye* adlı hadis usulünü konu eden eser Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nin yazmalar bölümünde 46645 numarayla kayıtlıdır. Öğrencilerin seviyelerine uygun bir dille kaleme alınan bu eser, 205x130, 155x80 ebatlarındadır. Eser on varaktan, her sayfa da 15 satırdan oluşmaktadır. Kitap, sadece bu esere münhasır kılınmıştır.⁶²

Kazancızâde Emîn Edîb bu eseri, on altıncı fırka komutanı Mehmed Hulusi Paşa'nın emrine imtialen kaleme almıştır.⁶³ Eseri, Hu-

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Eyyup Akdağ, *Kazancızâde Emin Edib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İlahiyât yay., Ankara 2016.

⁶⁰ Akdağ, *Kazancızâde Emin Edib Efendi'nin Hayatı*, s. 90-91.

⁶¹ Akdağ, *Kazancızâde Emin Edib Efendi'nin Hayatı*, s. 18.

⁶² Bkz. Kazancızâde Emîn Edîb, *Tuhfe-i Hulûsiyye fî Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, Ankara Ü. İlahiyat Ktp., nr. 46645, 1a-10b.

⁶³ Bkz. Ek: 2.

lusi Paşa'ya ithaf etmiş ve adını da *Tuhfe-i Hulûsiyye* koymuştur.⁶⁴ Eserin yazılmasını emreden Mehmed Hulusi Paşa hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Genelkurmay arşivinde yaptığımız araştırmamızda kendisine ait bir bilgiye ulaşamadık. Ancak salname kayıtlarında, rütbesini ve görevini bildiren kısa bilgiler mevcuttur. 1893 yılı salname kaydına göre Mehmed Hulusi Paşa, dördüncü ordunun on altıncı fırkasının ferik rütbesinde ve mecidiye nişanına sahip komutanı olduğu görülmektedir.⁶⁵ Ayrıca bu kayıttan Sivas valisi Reşid Akif Beyefendi'nin idaresindeki Nafia Komisyonu'nda ikinci başkan olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁶⁶

Kazancızâde Emîn Edîb'in eserin sonuna düştüğü tarihten, eserin 1901/1902 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu tarih kendisinin otuz beş yaşında olduğu bir zamana tekabül etmektedir. Hulusi Paşa'nın askerî okulda tedris için hadis usulü sahasında, kitap yazmasını, otuz beş yaşındaki Emîn Edîb Efendi'ye emretmesi, onun ilmî ve edebî sahadaki yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

Emîn Edîb'in eserleri arasında *Nuhbetu'l-Fiker* isimli bir eser geçmektedir.⁶⁷ Oysa Emîn Edîb'in bu isimde bir eseri yoktur. *Nuhbetu'l-Fiker*, İbn Hacer Askalânî'ye (ö. 1449) aittir.⁶⁸ Bu eserin Emîn Edîb'e izafe edilmesi muhtemelen *Tuhfe-i Hulûsiyye*'yi yazarken istifade ettiği eser olarak düşünülmelidir.

Osmanlı döneminde, Şihâbuddîn es-Sivâsî'nin (ö. 1456) *Riyâdu'l-Ezhâr*, Kâfiyecî'nin (ö. 1474) *el-Muhtasar*, Birgivî'nin (ö. 1573) *Risâle* ve onun şerhi olan Dâvûd-ı Karsî'nin (ö. 1756) *Şerhu Usûli'l-Hadîs*'i telif edilen hadis usulü eserleridir. Bu dönemde yazılan eserler içinde Askalânî'nin (ö. 1448) *Nuhbetu'l-Fiker*'inin merkezî bir konumda olduğu görülmektedir.⁶⁹ *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*'ni tercüme eden Talât Koçyiğit, eserin ön sözünde yazdığı ifadeye göre bu eser, hadis ilmiyle meşgul olanların daima müracaat ettikleri kaynak bir eser

⁶⁴ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.10b.

⁶⁵ Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas*, III, 363.

⁶⁶ Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas*, III, 347.

⁶⁷ Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri*, Kâmil matbaası, Sivas 1948, s. 198.

⁶⁸ İbn Hacerî'l-Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, trc. Talât Koçyiğit, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara 1971, s. 5.

⁶⁹ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İfav yay., İstanbul 2011, s. 65; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, s. 23.

konumundadır. Bu kitabın tanınmış birçok müellif tarafından şerhleri yapılmış, hâşiyeleri yazılmış ve nazım hâline getirilerek okunup ezberlenmiştir.⁷⁰ Bu bilgiler ışığında *Tuhfe-i Hulûsiyye*'nin kaynakları arasında *Nuhbetu'l-Fiker* olduğunu söylemek mümkündür.

Yeri gelmişken *Tuhfe-i Hulûsiyye* adlı eserle ilgili akla gelen bazı önemli sorulara cevap vermek yerinde olacaktır. Bu sorulardan birisi rüştiye okullarının tümünün müfredatında hadis dersi olmadığı hâlde bu eser niçin telif edilmiştir? Diğer bir soru ise eğer bu eser askerî rüştiye de okutulduysa öğrencilere verilmek üzere matbu nüshaları var mıdır?

Birinci sorunun cevabına gelecek olursak, daha önce ifade edildiği gibi ülke geneline yayılan rüştiye okullarının hiç birinin müfredatında hadis dersi yoktur. Buna rağmen Sivas Askerî Rüştiyesi'nde okutulmak üzere *Tuhfe-i Hulûsiyye*'nin yazdırılması Hulusi Paşa'nın özel teşebbüsü olarak düşünülebilir. Çünkü Hulusi Paşa, eser telif edildiğinde Sivas valisi Reşid Akif Paşa'nın yardımcısı konumunda ve Sivas maârif teşkilatının başındaki şahıstır. Sivas Askerî Rüştiyesi'nin müfredatında hadis dersinin olmamasını bir eksiklik olarak görmüş ve bu eksikliği gidermek için teşebbüste bulunmuş olabilir.

Ancak şunu biliyoruz ki rüştiye okullarında okutulmak üzere yazılan kitap ve risalelerin uygun olup olmadığını tespit etmek için kitaplar bir inceleme süresinden geçiriliyordu. Yapılan inceleme sonucunda uygun görülmeyen eserlerin neşrine müsaade edilmiyor, eksik görülen eserlerin yazarı tarafından düzeltilmesi isteniyordu.⁷¹ Kazancızâde Emîn Edîb'in *Tuhfe-i Hulûsiyye* adlı eserinin ifade edilen bu sürece tabi olup olmadığına dair elimizde bir veri yoktur.

Birinci soru bağlamında akla gelen cevaplardan birisi de ileriki yıllarda rüştiye okullarında hadis dersi gündeme gelmesi muhtemel olduğundan ders kitabı hazırlanmasına daha öncesinden teşebbüs edilmiş olmalıdır. Bu kapsamda bu okullar için ders kitabı yazarlar ya da çeviri yapanlar ödüllendirildiği için⁷² Emîn Edîb de bu eseri hazırlamış olabilir.

⁷⁰ İbn Hacerî'l-Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 5.

⁷¹ Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, II, 244-245.

⁷² Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyete*, s. 333.

Diğer bir sorunun cevabı olarak şu anki bilgiler çerçevesinde bu eserin matbu nüshasının olmadığını söyleyebiliriz. Her ne kadar İbrahim Aslanoğlu eserine, Emîn Edîb'in eserlerinden beşi basıldı diye kayıt düşse de⁷³ yakın zamanda yapılan çalışmalar⁷⁴ dışında basılı hiçbir eserine ulaşılmamıştır. Sonuç olarak *Tuhfe-i Hulûsiyye* hadis ders kitabı olarak hazırlansa da Sivas Askerî Rüştiyesi'nde bu eserin müstakil bir ders olarak okutulup okutulmadığına dair elimizde kesin bir bilgi yoktur.

2.2. Eserin İçerik Olarak Değerlendirilmesi

Kazancızâde Emîn Edîb *Tuhfe-i Hulûsiyye* adlı eserinde hadis usulüne ait seksene yakın kavram ve ıstılaha değinmiş, bu kavram ve ıstılahları gereksiz ayrıntıya girmeden rüştiye okulu öğrencilerinin seviyelerine uygun olarak kısa ve öz bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca bu eserde hangi tür hadislerin delil olacağı gibi bu ilme ait bazı konulara da değinmiştir.

Emîn Edîb sahâbeyi, hayatında Cenâb-ı Peygamber'i görmüş veya Cenâb-ı Peygamber kendisini görmüş olan müminler olarak tanımlamaktadır.⁷⁵ Bu tanım hadis usulü eserlerinde genel kabul görmektedir. Ancak bazı âlimler sahâbe tanımına Resulullah (sas) ile bir yıl, iki yıl beraber olmayı veya onunla savaşa katılmayı da şart koşmuşlardır.⁷⁶ Emîn Edîb ayrıca selefi sahâbe ve tâbiîn olarak halefi ise, tâbiünden sonra gelenler için kullanır.⁷⁷

Münker hadis, yaygın kullanıma göre zayıf ravinin güvenilir ravilere aykırı olarak rivayet ettiği ve bu rivayetiyle tek kaldığı hadislere denir.⁷⁸ Şaz hadisın ravisi sika olduğu halde münker hadisın ravisi sika olmayıp zayıf bir kimsedir. Şaz hadis, nasıl mahfuzun mukabili

⁷³ İbrahim Aslanoğlu, *Her Yönden Sivas*, İstanbul 1979, s. 88.

⁷⁴ Bkz. Alim Yıldız, *Kazancızâde Emin Edib Divançesi*, Asitan yay., Sivas 2013; Eyyup Akdağ, "Kazancızâde Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tuhfetü'l-Edib Limen Erâde'l-Habîb Adlı Eseri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 2015, s. 39-66; Eyyup Akdağ, "Kazancızâde Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tuhfetü'r-Râşid fî Vahdehî'l-Ehadi'l-Vâhid Adlı Eseri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 2015, s. 131-168.

⁷⁵ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.2b.

⁷⁶ el-Hâfız Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb ve't-Teysîr*, nşr. Ebû Ahmed Ali b. Ahmed el-Kindî el-Munîr, Birleşik Arap Emirlikleri Ebû Dabî, 2007, s. 454.

⁷⁷ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.3a.

⁷⁸ Yücel, *Hadis Usulü*, s. 184.

ise münker hadiste marufun mukabilidir.⁷⁹ Kazancızâde Emîn Edîb münker hadisi; hafızası zayıf, cehalet, fîsk ve bidat... gibi hususlarla zayıf kabul edilen bir ravinin bu hususlarda kendisinden daha az hususiyete sahip olan başka bir ravinin rivayetine metin veya senet bakımından muhalif olarak rivayet ettiği hadis diye tanımlamaktadır. Ona göre hem münker hem de maruf hadis her ikisi de metin ve senet bakımından zayıf iseler de münkerde olan zayıf daha ziyadedir.⁸⁰ Bu bağlamda münker hadis maruf hadisin zıttıdır.⁸¹

Şaz hadis, Şâfiî ve Hicaz ulemasına göre sika bir ravinin diğer sika ravilere muhalif olarak rivayet ettiği hadistir.⁸² Kazancızâde Emîn Edîb'in eserine kaydettiğine göre şaz hadis, hem metin hem de senet yönünden sika, adalet ve zabt sahibi ravinin rivayetine muhalif bir surette rivayet edilen hadise denir.⁸³ Emîn Edîb'e göre şaz hadiste, muhalif ravinin hâline bakılır. Eğer ravi sika ve güvenilir bir kimse değilse rivayet ettiği hadis şaz-ı merdûd kabul edilir. Hem amel hem de itikatta amel edilmez. Eğer şaz rivayetin ravisi sika ise diğer raviler arasında bir tercih mümkün ise tercih yönüne gidilir. Tercih mümkün değil ise tevakkuf yoluna gidilir.⁸⁴

Adalet, hadis naklinde, rivayetlerin kabul edilebilmesi için ravilerde bulunması gereken vasıflardan biri ve en önemlisidir.⁸⁵ Kazancızâde Emîn Edîb adalet vasfını muttakilik ve mürüvvet olarak kabul eder. Ona göre çarşı pazarda umuma ait açık alanlarda yemek yemek, düşük insanlarla oturup kalkmak, herkesin geçtiği yerde tuvalet ihtiyacını gidermek ve çok gülmek gibi düşük davranışlar ravinin mürüvvet vasfından uzak olduğuna işaret eder.⁸⁶ Mürüvvet, ravinin insanlığını, güzel ahlakını ve olgunluğunu ifade eder. Mürüvvetin ihlali ya aklın bozukluğuna ya dindeki noksanlık ya da hayâsızlığa işaret eder. Bu sebeptir ki hadisçiler, mürüvvet-

⁷⁹ Subh es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1971, s. 163; İbn Haceri'l-'Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 44.

⁸⁰ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.6b.

⁸¹ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.6a.

⁸² Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb ve't-Teyîsîr*, s. 137; İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Usûlü*, İfay yay., İstanbul 2012, s. 125.

⁸³ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.5b.

⁸⁴ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.6a.

⁸⁵ Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1985, s. 17.

⁸⁶ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.2b.

ten yoksun kişilerin hadislerini almaktan ve onları rivayet etmekten titizlikle sakınmışlardır. Rivayet karşılığında ücret almak gibi ahlâkî kusur ve davranışlar da mürüvveti ortadan kaldıran kusurlar olarak zikredilmiştir⁸⁷ Ravinin takva sahibi olması ise büyük günahlardan kaçınması küçük günahlarda ısrar etmemesi anlamındadır.⁸⁸

Ravinin adalet ile ilgili kusurları “kizbu’r-râvî, ittihâmu’r-râvî bi’l-kizb, fisku’r-râvî, bid’atu’r-râvî ve cehâletu’r-râvî” olarak tasnif edilir.⁸⁹ Emîn Edîb bu beş kusuru ravinin adaletine aykırı görür. Ona göre ravi bütün ömrü boyunca bir hadiste bile olsa kasten kizbi (yalancılığı) sabit olursa o ravinin rivayet ettiği hadis mevzû kabul edilir. Daha sonra bu ravi tövbe kâr olsa, hâlini güzelleştirse yine de rivayet ettiği hadis kabul edilmez.⁹⁰

Kazancızâde Emîn Edîb’e göre ravinin kizb ile ittihamı rivayet ettiği hadisle alakalı değildir. Rivayet dışında sözlerindeki kizbi içerir. Böyle kizb ittihamı ile cerh edilen ravinin rivayet ettiği hadise metrûk denir. Ancak bu ravi tövbe kâr olur hâlini düzeltir ve güzelleştirirse rivayeti geçerlidir. Emîn Edîb ravinin fiskını, amel boyutunda kabul eder. Ona göre itikattaki fısık bidate dâhildir. Cehâletu’r-râvî ise ismi malum olmayan ravinin sika olup olmadığının bilinmemesi anlamına gelir.⁹¹ Bu ravilerden rivayet edilen hadislere mübhem tabir olunur.⁹²

Tedlîs, lügatte malın ayıbını müşteriden gizlemek manasındadır. Tedlîs, senede dâhil bir ravinin ismini atlayarak orada böyle biri yokmuş izlenimini verecek şekilde senedi sevk etmek demektir.⁹³ İmam-ı Nevevî (ö. 1277) tedlîsin isnad ve şuyûh olmak üzere iki yönüne işaret etmektedir. İsnad tedlîsi, çağdaşı olan raviden işitmediği hâlde hadisi, işitmiş vehmini vererek ravinin rivayet etmesidir. Şuyûh tedlîsi ise ravinin şeyhini bilinmeyen bir vasıf, nispet ve künye ile isimlendirmesidir. Birincinin keraheti açıktır, ikincinin keraheti

⁸⁷ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 299; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 104.

⁸⁸ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 70.

⁸⁹ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 106-108; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 119.

⁹⁰ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.7b.

⁹¹ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.8a.

⁹² Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.8b.

⁹³ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 118.

birinciye göre daha hafiftir.⁹⁴ Emîn Edîb, şuyûh tedlîsine vurgu yaparak müdelles hadisi şu şekilde tanımlamaktadır: “Ravinin hadis aldığı şeyhinin ismini terk ederek şeyhinin üstünde bulunan bir şeyh-ten işitmediği hâlde işitmiş vehmini verecek bir surette rivayet ettiği hadise denir.” Ona göre bu tedlîs doğru bir maksada dayanmazsa cumhura göre tahrîmen mekruh, bazılarına göre ise haramdır.⁹⁵

Kaynaklarda zayıf hadisle amel edilmesi konusunda üç türlü yaklaşım zikredilmektedir. Bu yaklaşımlar; zayıf hadisle asla amel olunmaz, zayıf hadisle her konuda mutlak olarak amel olunur ve amellerin faziletleri konusunda özel şartlara bağlı olarak amel olunur şeklindedir.⁹⁶ Emîn Edîb’e göre zayıf hadisle akaid ve ahkâm da amel olunmaz. Ancak mevâiz ve ibadetler konularında amel olunur. Hadis rivayetinde kasten kizb işleyen bir ravinin rivayeti ise hiçbir alanda kabul edilmez.⁹⁷

2.3. *Tuhfe-i Hulûsiyye fî Uşûli’l-Ehâdîsi’n-Nebeviyye’nin Çevriyazımı*

Bismillâhirrahmânirrahîm.⁹⁸

El-ğamdü liveliyyihî ve’s-şâlâtü ‘ale’n-Nebiiyi ve âlihî.

‘İlm-i uşûl-i hadîse dâir ba’zî iştilâhât beyânındadır. Hadîs, haber, eşer, sünnet, cumhûr muhaddisîn ‘indinde hepsî bir ma’nâyâ olub faқаt ba’zî muhaddisîn beyyinelerini tefrîk etmişlerdir.

İsnâd, sened, çarîk, hadîsin ricâl ve râvîlerinden ‘ibâretidir. Faқаt isnâd-ı lafzî ba’zen senedi zikir etmek ma’nâsına da isti’mâl olunur.

Metn-i hadîs, isnâdın müntehâ olduğu kelâma ıtlâk olunur.

Râvî, isnâdıyla hadîsi naql eyleyen zâtıdır.

Muharric, isnâdsız nâkıı-i hadîse ıtlâk olunur.⁹⁹

‘Adl, bir melekedir ki şâhibini taqvâ ve mürüvvete mülâzım kılar.

Mürüvvet, çarsû ve bâzârda yemek ve içmek ve çarîk-ı ‘âmde bevl

⁹⁴ Sehâvî, *Şerhu’t-Takrîb ve’t-Teyisîr*, s. 130-135.

⁹⁵ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.5a.

⁹⁶ Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 126.

⁹⁷ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.7b.

⁹⁸ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.2a.

⁹⁹ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.2b.

etmek ve esâfil ve erâzil ile müşâhabet ve kesret-i dahke mülâzemet gibi ef'âl-i hasîseden tenezzüh ve teberrîdir.

Zabt, râvî işitip rivâyet ettiği hadîsi istediği vakitte istihzâr edebilecek derecede fevât ve ihtilâlden hıfz ve şıyânet etmektir.

Haber-i vâhid, lügatte şahş-ı vâhidin rivâyet eylediği ve ıstılâhan şurût-ı tevâtüre câmi' olmayan hadîslere denir.

Şahâbe, hayatında Cenâb-ı Peygamber'i görmüş veya Cenâb-ı Peygamber kendisini görmüş olan mü'minlerdir.

Tâbi'î, hayatında şahâbeyi görmüş veya şahâbe kendisini görmüş olan mü'minlerdir.¹⁰⁰

Muḥadramûn, zamân-ı câhiliyyet ve İslâm'a idrâk ve şeref-i İslâm ile teşerrüf edipte şeref-i şöḫbet-i nebeviyye ile müşerref olamayan şahâbe ve tâbi'îne ıtlâk olunur.

Selef, şahâbe ve tâbi'in hazarâtına ve halef, hazarât-ı tâbi'in den sonra gelen ževâta ıtlâk olunur.

Muḥaddis, uşûl ve furû-ı hadîsin ekşerisinî bilen ževâta denir.

Ḥâfız, yüz bin hadîs-i şerîfi ihâta eden žâttır.

Huccet, üç yüz bin hadîs-i şerîfi ihâta eden žâttır.

Ḥâkim, metnen ve seneden, cerḫen ve ta'dîlen ve târiḫen cemî-i ehâdîs-i merviyeye muḫîḫ olan ževâta ıtlâk olunur.

'İlm-i mezkûre dâir ba'zı mesâil beyânındadır.¹⁰¹

'İlm-i uşûl-i hadîs bir 'ilimdir ki onunla hadîs ve rüvât-ı hadîsin maḫbûl ve merdûdu bilinir. Binâen'aleyh 'ilm-i mezkûrun mevzû'u hadîs olup gâyesi dahî hadîs ve rüvât-ı hadîsin maḫbûl ve merdûdu bilinmekdir.

'İlm-i furû-ı hadîs, bir 'ilimdir ki onunla naḫl-i hadîs bilinir. Binâen'aleyh 'ilm-i mezkûrun mevzû'u žât-ı pâk-i Muḫammedî ve gâyesî sa'âdet-i dâreyne nâiliyyedir.

Hadîs, cumhûr muḥaddisîn ıstılâhında Cenâb-ı Nübüvvet meâb şallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimizin ḫavl, fi'l ve taḫrîrinden 'ibârettir. Binâen'aleyh Cenâb-ı Peygamber'in ḫavl ve fi'lî naşıl ki hadîs ise huzûr-ı Muḫammediyyede bir şahıs bir şey söylese ve yaḫut

¹⁰⁰ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.3a.

¹⁰¹ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.3b.

bir şey işlese Cenâb-ı Peygamber dahi onu işitip gördüğü hâlde inkâr etmeyerek sükût ve onu taqrîr buyururlarsa taqrîr-i mezkûr dahî hadîs ‘add edilir.¹⁰²

Faakat ba’zı muhaddîsine göre hadîs gerek Cenâb-ı Peygamber’in ve gerek şahâbe veyâ tâbi’in efendilerimizin kavlı, fi’l ve taqrirlerinden ‘ibâret olup buna göre aqsâm-ı hadîs doküz kısma münhasır olmuş olur.

Cenâb-ı Peygamber’e muzâf ve muntehâ olan her hadîse merfû‘ denir.

İşbu ref ba’zen şarih ve ba’zen şarih olmayıp şarih hükmünde bulunur. Şöyleki “kâle’n-Nebiiyu kezâ” yâhud “fe’ale kezâ” ve yâhud “karrara kezâ” ‘unvânıyla mu’an’an olan hadîsler şarihan merfû‘ olduğu gibi şahâbe-i kirâm ve tâbi’in-i fiham efendilerimizden nakl olunupta ‘aqlın idrâk edemeyeceği ahvâl-i Âhîret ve umûr-ı mâziye ve yâhud ahvâl-i müstakbeleden ihbâra ve esbâb-ı nüzûle müte’allik olan hadîsler şarih hükmünde yine merfû‘ olmuş olur.¹⁰³

‘Aqlın idrâk edeceği ahvâle dâir olupta şahâbe-i kirâma muntehâ olan hadîslere mevķûf ve kezâlik dâire-i mezkûrede tâbi’in-i fiham muzâf ve muntehâ olan ehâdîse maķtû‘ denir.

Hadîs gerek merfû‘ ve gerek mevķûf veyâ maķtû‘ olsun isnâdına göre muttasıl/mevşûl ve münķatı’/maķtû‘a münķasim olur. Şöyle ki râvîlerinden hiç birisi sâķıt olmayan hadîslere muttasıl/mevşûl evvel veya âhir ve gerek vasatından bir veya ziyâde râvîleri sâķıt olan ehâdîse munķatı’/maķtû‘ denir.

Hadîs-i munķatı’; mu’allak, mürsel, mu’dal, müdelles gibi aqsâma münķasim olur.

Şöyle ki bir veya ziyâde râvîleri mebâdî ve evâil-i senedden sâķıt olan hadîslere mu’allak¹⁰⁴ ve âhir-i senedden sâķıt olan hadîslere mürsel ve her nereden olursa olsun sâķıt olan râvîler müte’addid ve mütevâlî olursa mu’dal, mütevâlî olmayarak iki veya ziyade mevzî’alardan sâķıt olan ehâdîse dahi kezâlik munķatı’ ve şahş-ı râvî ahz-ı hadîs eylediği şeyhinin ismini terk ederek şeyhinin fevķında

¹⁰² Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr. 4a.

¹⁰³ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr. 4b.

¹⁰⁴ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr. 5a.

bulunan bir şeyhten işitmemiş iken işitmiş olduğunu îhâm eder şürette bir lafz-ı ityânî ile rivâyet eylediği hadîse de müdelles ta'bir olunur.

İşbu tedlîs bir ğaraż-ı şahîha mübtenî olmadıkça 'inde'l-ekşer mezmûm ve kerâhet-i taħrîme ile mekrûh ve 'inde'l-ba'zı haram 'ad olunmuştur.

Bâlâda žikr olunân hadîs-i merfû'un senedi muttaşıl olduğu şürette o hadîs-i merfû'a müsned ta'bir olunur.¹⁰⁵

Bir hadîsin râvîsi gerek o hadîsin isnâdında ve gerekse metninde takdîm veya te'hîr, ziyâde veyâ noķşan sebebiyle ve yâhut bir râvîye râvi-yi âhara veya bir metne metn-i âhara ibdâl şüretleriyle o hadîsin diğere râvîsine muhâlif şüretle rivâyet ederse işbu vucûh-i muhtelif üzere mervî olan hadîse dahî mużtarib denir.

Râvî-yi hadîs gerek kendi kelâmını ve gerekse bir başkasının kelâmını bir ğaraż-ı şahîh ve maşlahat-ı mühimmeye mübtenî olarak rivâyet eylediği hadîsin âhîrine ve yâhut evvel veya evsâtına idrâc ederse işbu hadîse dahî müdrec ıtlâķ olunur.

Hadîs; şâż, münker, mu'allel kısımlarına da münkasim olur. Her hangi bir hadîs ki metnen veyâ seneden şikât ve ashâb-ı 'adl ve zabtın rivâyetine muhâlif bir şüretle rivâyet oluna işte o hadîse şâż ta'bir olunur.¹⁰⁶

Hadîs-i şâżda muhâlif olarak rivâyet eden râvînin hâlî nażar-ı i'tibâra alınır. Şöyle ki râvî-yi mezkûr şika ve mu'temed 'aleyh değil ise rivâyet eylediği hadîs şâż-ı merdûd olup gerek 'ameliyyât ve gerekse bâb-ı i'tikâdiyâtta ma'mûlun bih değildir.

Ve eğer râvî-i mezkûr dahî şika olduğu şürette râvîler beyninde tercihi mümkün ise tercih edilir. Tercih mümkün olmadığı halde tevaķķuf olunur. Binâen'aleyh râciha maħfûz ve mercûha şâż-ı makbûl tesmiye olunur.

Hadîs-i münker; sû-i hıfz, cehâlet, fısk, bid'at ve emşâlî şüretlerle za'îf 'add edilen bir râvînin za'afça ondan eķal diğere bir râvî-i za'îfin

¹⁰⁵ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.5b.

¹⁰⁶ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.6a.

rivâyet eylediği hadîse metnen veyâ seneden muhâlif olarak rivayet eylediği hadîse ıtlâk olunur.

İşbu hadîs-i münkerin zıddına hadîs-i ma'rûf denir.¹⁰⁷

Hadîs-i münker ve gerek hadîs-i ma'rûf her ikisinde metnen ve seneden za'îf iseler de münkerde za'îf daha ziyâdedir.

Hadîs-i şâż ile hadîs-i münker mercûhlar ve hadîs-i mahfûz ile hadîs-i ma'rûf râcihlerdir. Façat hadîs-i ma'rûf za'îf hadîs-i mahfûz da ise za'îf yoktur. Ve hadîs-i ma'rûf hadîs-i münkere nisbetle râcih 'add edilir.

Hadîs-i mu'allel, isnâdında veyâ metninde 'illet-i kâdih ve bir sebab-i gâmiz bulunan hadîslerdir.

'İllet-i mezkûreye vuquf Buḥârî, Ahmed b. Hanbel, Dârekuṭnî gibi dirâyette ve rivayette 'ilm-i hadîste temekkün-i tâm ve metânetî ve mahâreti ve hażâkatı fevka'l-'âdesî olan ževât ževi'l-ihtirâma mahşûş olup yoksa her muhaddîsin bileceği şey değildir.

Hadîsin gerek aqsâm-ı sâbıka ve gerek aqsâm-ı lâhıkaya şâmil olur şûrette diğerk üç kısmı dahî vardır ki onlara şahîh, ḥâsen, za'îf ta'bîr olunur.

Hadîs-i şahîh, mu'allel ve şâż olmamak ve senedi müntehâya muttasıl olmak şartıyla 'adl ve zâbiṭ olan zâtın naklîyle sâbit olan hadîse ıtlâk olunur.

İşbu hadîs-i şahîhada bulunması meşrûṭ olan 'adâlet, zâbṭ, ittîşâl şıfatları 'alâ vechi'l-kemâl bulunan hadîslere şahîh-i liżâtiḥî ve 'alâ vechi'l-kemâl bulunmayıpta bir nev-'ı kuşûr ve noḳşân bulunduğu şûrette noḳşân-ı mezkûr keşret-i ṭuruḳ ile veya diğerk bir hadîs-i şahîh ile müeyyed olmak gibi şeylerle müncebir ve mündefi' olursa işbu hadîse dahî şahîh-i liğayriḥî ve eğer keşret-i ṭuruḳ vesâire ile müncebir olmazsa ḥâsen liżâtiḥî ve za'îfi keşret-i ṭuruḳ vesâire ile müncebir olan hadîs-i za'îflere dahî ḥâsen liğayriḥî denir.¹⁰⁸

Hadîs-i şahîh gibi hadîs-i ḥâsen ile dahî ihticâc olunur.

Hadîs-i za'îf 'inde'l-cumhûr 'aḳâid ve aḳkâmda ma'mûlu biḥ olmazsa da mevâ'ız ve a'mâlde ma'mûlun biḥdir.

¹⁰⁷ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.6b.

¹⁰⁸ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.7b.

Râvînin kiẓbi ve kiẓb ile ittihâmî ve fişk ve cehâlet ve ibtidâ'î, 'adl ve 'adiliyyetine münâfidir.

Her ne kadar bir hadîsde olsa bile kasden kiẓbi şâbit olan râvînin rivâyet eylediği hadîsler kiẓb ile maḥ'ûn olur ve kiẓb ile maḥ'ûn olan râvînin rivâyet eylediği hadîse mevzu'/masnû'/muḥtelaḳ denir.

Müddet-i 'omründe bir hadîsde bir kere olursa da kasden irtikâb-ı kiẓb eden râvî tâib ve müstağfir ve meḥâsin-i aḥvâl ile muttaşif olsa bile rivâyet eylediği hadîse hiçbir vaḳitte cumhûr muḥaddisîn 'in-dinde mazhar-ı kabûl olamaz.

Faḳaḥ şâhid-i zûr tövbe ederse şehâdetî maḳbûldür.¹⁰⁹

Râvînin kiẓb ile ittihâmı her ne kadar hadîs-i nebevîyyede kiẓbi şâbit değılse de aḳvâlde kiẓb ile ma'rûf ve meşhûr olmasıdır. Ve böyle ittihâm-ı kiẓb ile maḥ'ûn olan râvînin rivâyet eylediği hadîse metrûk denir.

Müttehemü bi'l-kiẓb olan râvî kiẓbinden tövbe ederek şalâḥ-ı ḥâl ile muttaşif ve nâşıye-i ḥâlinde eṣer-i şalâḥ nümâyân olursa bu gibi müttehem bi'l-kiẓb olan râvînin hadîsi câiri'l-istimâ'idir.

Râvînin fişkı 'amelde fişkı demektir. Zira i'tikâdda fişk bid'ate dâḥildir.

Râvînin cehâletî "ḥaddeṣenî racülün" yâḥud "aḥberanî şeyḥûn" gibi rivâyet olunup râvînin ismî ma'lûm olmamaḳ demektir ve böyle ismi ma'lûm olmayan râvîlerin şika olup olunamadığı bilinemez. Binâen'aleyh bu gibi hadîslere mübhem ta'bîr olunur.¹¹⁰

İşbu hadîs-i mübhemin râvisi şahâbî olmadıkça hadîs-i mezkûr 'inde'l-cumhûr 'akâid ve aḥkâmda maḳbûl değıldir. Faḳaḥ "aḥbere şahâbî" yâḥud "aḥberanî racülün mine's-şahâbe" gibi râvisî şahâbî olân hadîsler "aşḥâbî ke'n-nücûm bieyyihim iḳtedeytüm ihtedeytüm" hadîs-i şerifiyle cümleside 'udûl oldukları cihetle makbûl 'add edilir. Raẓıyallahu 'anhüm ecma'in.

Râvînin bid'atı edille-i erba'aden biri veya berâhîn-i aḳliyye ile imâmü'l-muvaḥḥidîn Cenâb-ı Faḥri'l-mürselîn şallâḥü 'aleyhi ve

¹⁰⁹ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.8a.

¹¹⁰ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.8b.

sellem efendimizden ma'rûf ve ma'lûm olan şeyin lâ 'an cuhûdin ve 'inâdın bir nev-'i şüphe ve te'vîl ile hılâfına mu'tekâid olmasıdır.

Hadîs-i mübtedî' teverru'an merdûddur.

Fart-ı ğaflet, keşret-i ğalaṭ, muhalefet-i şikât, vehim, sû-i hıfz bu beş şey dahî râvînin zâbtını ihlâl eden evşâftan 'add edilir.

Râvisi cemî'ı mevâzî'a da vâhid ve yahut mevâzî'-ı sâirede vâhiddeden ekşer olarak lâ 'ale't-ta'yîn mevâzî'-ı vâhîde de rivâyetinde şahs-ı vâhid bulunan hadîslere ğarîb/ferd denir.

Râvisi cemî'-ı maḥalde vâhid olan hadîslere ferd-i muṭlaḳ ve şûret-i meşrûha üzere râvisî mevzî'-ı vâhid de vâhid olan hadîslere ferd-i nisbî derler.

Râvisi her mevzî'ade gerek şarîḥan ve gerek zımnen iki olan hadîslere 'azîz denilir. Binâen'aleyh râvisi ba'zî mevâzî'ade iki ve ba'zî mevâzî'ada dahî ikiden ekşer olan hadîsler (iki ekşerde zımnen mevcûd olmakla) yine 'azîz 'add edilir.

Cemî'-ı şurûṭ-ı mütevâtireye câmi' olmamak şartıyla râvisî her mevzî'ada şarîḥan ikiden ekşer olan hadîslere muḥaddişîn-i 'ızâm meşhûr ve fuḳahây- fiḥâm müstefîz ıtlâḳ ederler.¹¹¹

Râvisi bir veya ziyâde olduğu ve yahut hiçbir râvisi bulunmadığı halde "ulemâ-i ümmetî ke enbiyâ-i benî İsrâîl" ve "vülidtü fi zamani'l-meliki'l-'âdil-i Kistrâ" gibi elsinede müştihar olan hadîslere dahî meşhûr ıtlâḳ eyledikleri vardır.

'Aḳlın, kiżb üzerine tevâfuḳlarını 'âdeten tecvîz edemeyecek derecede râvisi keşir olan hadîslere dahî mütevâtir ıtlâḳ olunur.

Rüvâtın keşretî ve keşret-î rüvâtın her mevâzî'a da vucûdı ve aḳlın kiżb üzerine tevâfuḳlarını tecvîz etmemesi ve âhiri'l-emr görmek veyâ işitmek gibi hisse müstenid olması hadîs-i mütevâtire de şarttır.¹¹²

Aḳsâm-ı erba'a-i mezkûreden hadîs-i mütevâtirden mâ 'adâ aḳsâm-ı şelâşeye ya'nî hadîs-i ğarîb ile hadîs-i 'azîz ve meşhûra (âḥâd) ve her birine haber-i vâhid ıtlâḳ olunur.

Haber-i vâhiddeden 'inde'l-cumhûr 'amel-i vâcib olan hadîs-i şerif-

¹¹¹ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.9b.

¹¹² Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr.9b.

lere maqbûl ve muhbirinin sıdķı tercih olunamayan hadîs-i şeriflere dağı merdûd derler. Faķaķ haber-i mütevâtirin hepsi maqbûl 'add edilmiştir.

Bâlâda mezkûr ferd-i nisbî olan hadîs-i şerife râvi-i âhar muvâfaķat ederse ol hadîs-i şerife mütâbi' ve mütâbi'a Őebîh bir hadîs-i şerif bulunursa ona dağı Şâhid denir.

Ve bir hadîs-i şerif mu'ârazadan sâlim olursa ya'nî ona münâfi diğer bir hadîs-i şerif vârid olmamiş ise ol hadîs-i şerife muhkem ve ona mu'âriş bir hadîs-i şerif bulunup ta hadîsin beyyinelerini cem' mümkün ise ol hadîs-i şerife muhtelifu'l-hadîs, beyyinelerini cem' mümkün olmadığı Şûrette müteahĥaran Őâdir olan hadîs-i şerife nâsiĥ ve muķaddemine mensûĥ ıtlâķ olunur.

Ceme'ahû el-faķîr eyyede hullâĥü'l- Kâdir Meĥmed (Muĥammed) el-Emîn es-Sivâsi el-ârîf bi Kâzĥâncîzâde ekremehullâĥü bi'l-felâĥı ve's-se'âdeti imtişâlen li emri'l- ĥumandâni'l-fırķati's-sâdiseti 'aşera Meĥmed Hulûşî Paşa ve feķķahullâĥü limâ yeşâe bi ĥürmet-i Nebiyyihi'l-Ekrem Őallâĥu 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve sellem. Li seneti tis'ate 'aşera ve Őelâřimietin ba'de'l-elifi. Sene 1319.

Sonuç

Osmanlı eğitim teşkilatında ıslah ĥalıřmalarının en yoğun yaşandığı zaman, Sultan II. Mahmut'un devridir. Bu devirde eski eğitim teşkilatlanması gözden dūřmūř yeni yapılanmaların temelleri atılmıştır. Eđitim alanındaki bu yeni yapılanma Sultan II. Mahmut'tan sonra tahta vâris olan sultanlar tarafından da devam ettirilmiştir. Bu dönemde yeni eğitim teşkilatlanmasını ifade eden kurumlardan birisi rūřtiye okullarıdır. Eđitim alanında yeni bir umut olarak tesis edilen rūřtiye okulları ÷lke genelinde hızlı bir Őekilde yayılmıştır. Bu okullarda öğrenci kabulünden öğretmen vasıflarına, okul planından ders müfredatına kadar günümüz okul teşkilatlanmasında gerekli olan her Őey belirlenmiştir. Bu okulların en göze ĥarpan vasfı, ders müfredatında görünmektedir. Günün Őartlarına uygun yeni dersler eklenerek müfredat zenginleştirilmiştir. Konumuzla alakalı olarak bu rūřtiye okullarının ĥiĥbir kademesinde hadis ile ilgili bir dersin yer

almadığı dikkatleri çekmiştir. Sivas Askerî Rüştiye muallimi Emîn Edîb tarafından yazılan *Tuhfe-i Hulûsiyye* adlı eser, bu okullarda okutulmak üzere hazırlanmış hadis alanına ait ilk ders kitabı teşebbüsü konumundadır. Bu eserin öğrencilere okutulup okutulmadığı kesin olarak bilinmemekle beraber böyle bir teşebbüsün olması önemlidir. Eser, öğrencilerin seviyeleri dikkate alınarak gereksiz teferruattan kaçınılarak sade, öz ve anlaşılır bir dille yazılmıştır.

Kaynaklar

- Akdağ, Eyyup, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, İlahiyât yayınları*, Ankara 2016.
- Akdağ, Eyyup, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Tuhfetü'l-Edîb Limen Erâde'l-Habîb Adlı Eseri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (2015), 39-66.
- Akdağ, Eyyup, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Tuhfetü'r-Râşid fi Vahdehi'l-Ehadi'l-Vâhid Adlı Eseri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (2015), 131-168.
- Altınova, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.
- Antel, Sadrettin Celâl, *Tanzimat Maarifi*, Maarif matbaası, İstanbul 1940.
- Aslanoğlu, İbrahim, *Her Yönden Sivas*, İstanbul 1979.
- Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Şairleri*, Kâmil matbaası, Sivas 1948.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İfav yayınları, İstanbul 2012.
- Danışman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni matbaa, İstanbul 1966.
- Doğanay, Fatma Kaya, *Tanzimât'tan Cumhuriyete Rüşdiye Mektepleri*, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey matbaası, İstanbul 1939.
- Sehâvî, el-Hâfız Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *Şerhu't-Takrîb ve't-Teyşîr*, nşr. Ebû Ahmed Ali b. Ahmed el-Kindî el-Murîr. Birleşik Arap Emirlikleri Ebû Dabî, 1428/2007.
- İbn Hacerî'l-'Askânî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, (trc. Talât Koçyiğit), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara 1971.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müessesleri”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, II, 232-242, İslâm Sanat ve Kültür Araştırmalar Merkezi, İstanbul 1998.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1947.
- Karaman, Fikri, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas*, İstanbul, 2001.
- Karatamu, Selâhattin, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi yayınları, Ankara 1971.
- Kazancızâde, Emîn Edîb, *Tuhfe-i Hulûsiyye fi Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Kütüphanesi, 46645, 1^a-10^b.
- Kılıç, Ümit, “İlmiye Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, ed. Tufan Gündüz, 273-313, Grafiker yayınları, Ankara 2012.
- Koçyiğit, Talât, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara 1985.
- Parmaksız, Esmâ, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler*, Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008.
- Sâlih, Subh, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandırmir, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1971.
- Tenger, Süleyman, *Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1988.
- Yazıbaşı, Muhammed Ali, *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüşdiye Mekteplerinde Ahlak Eğitimi ve Öğretimi*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.
- Yıldız, Alim, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, Asitan yayınları, Sivas 2013.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İfav yayınları, İstanbul 2011.
- Yücel, Ebubekir S., *Salname-i Vilayet-i Sivas*, Buruciye yayınları, Sivas 2011.

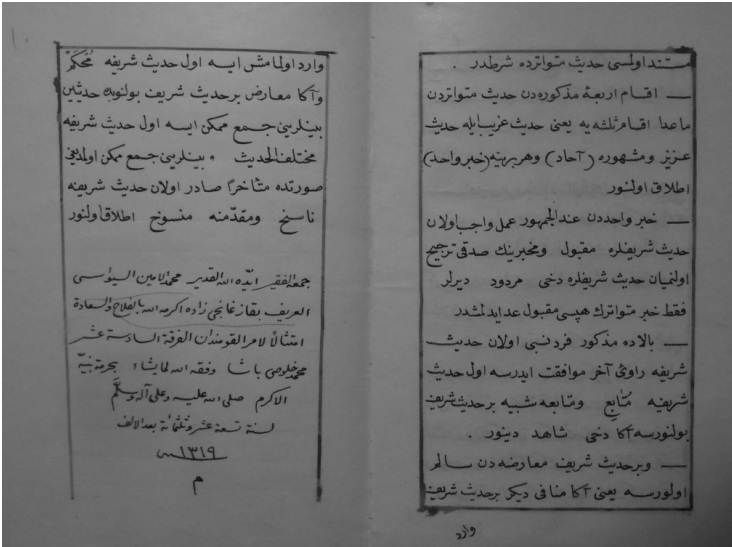
Ekler:

Ek:1

Kazancızâde Emîn Edîb'in muallimlik yaptığı ve *Tuhfe-i Hulûsiyye* adlı eserini yazdığı Sivas Askerî Rüştiyesi'nin dışardan görünüşü.

Ek:2

Tuhfe-i Hulûsiyye'nin son sayfaları.